

ДИТИНА РАНЬОГО ВІКУ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

У статті розкривається сутність поняття «дитина раннього віку» в міжнародному освітньому просторі та вітчизняних наукових дослідженнях. Розвиток дитини раннього віку як психосоціальної істоти розглядається автором з позицій цілісного підходу в єдності, взаємозв'язку і взаємозалежності фізичної, психічної та соціальної складових розвитку. На основі аналізу та узагальнення наукової літератури виділяються специфічні особливості розвитку в період 1-3-х років, які складають «портрет» сучасної дитини раннього віку.

Ключові слова: розвиток дитини раннього віку, фізичний і психосоціальний розвиток.

Важливість раннього дитинства у формуванні окремої людини і у становленні суспільства на початку ХХІ століття все більше усвідомлюється країнами світу, особливо з огляду на новітні наукові дослідження. Так, висновки вчених під керівництвом нобелівського лауреата 2010 року Дж. Хекмана переконують: фінансові й ресурсні інвестиції держав у проекти розвитку дітей у ранньому віці, що стимулюють їх когнітивний, соціально-емоційний розвиток, сприяють більшому професійному й особистісному успіху людей у їх юнацькому й зрілому віці і приносять державі значну економічну віддачу. Тому міжнародні організації, благодійні фонди, установи, науковці різних країн консолідують свої зусилля у вирішенні проблем раннього дитинства та забезпеченні базових потреб і прав дитини. В Україні напрям розвитку і виховання дітей раннього віку започатковано дослідженнями І. Бега, А. Богущ, Е. Вільчківського, Н. Гавриш, О. Кононко, І. Рогальської, Т. Поніманської та ін. **Метою статті** є розкриття поняття «дитина раннього віку» в міжнародному освітньому просторі і вітчизняних наукових джерелах та виокремлення особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку у єдності цих складових особистості сучасної дитини раннього віку.

У Конвенції про права дитини *дитиною* називають кожну людську істоту до досягнення нею 18 - річного віку. В документах міжнародних організацій ООН, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ зустрічаються терміни : «*молодий вік*» - етап від народження до 7 (8) років; «*раннє дитинство*» - охоплює новонароджених і дітей у немовлячому віці, у дошкільні роки і у час підготовки до школи та визначаються характерні риси дітей молодшого віку, які: переживають найінтенсивніший період росту і змін на цьому етапі свого життя - формується організм, розвивається нервова система, збільшується рухливість, набуваються життєві навички і комунікаційні уміння; виявляють емоційну прихильність до своїх батьків, очікують від них турботи, керівництва та захисту; встановлюють взаємини з дорослими і дітьми, привчаються обговорювати і координувати спільні дії, вирішувати конфлікти, виконувати домовленості і брати на себе відповідальність за інших; активно сприймають фізичні, соціальні та культурні впливи оточуючого середовища, набуваючи досвіду; розвивають свою культурну та особистісну індивідуальність; виявляють особливості росту і розвитку, що залежать від індивідуальності, статті, умов життя, сімейного оточення, системи догляду та виховання та визначаються існуючим у даному суспільстві рівнем розуміння їх потреб і ставлення до дітей, а також усвідомленням їх активної ролі в сім'ї та суспільстві [5, с.2 – 4]. Відповідно стратегія *ВОДМ - виховання і освіта дітей молодшого віку* від їх народження у сучасному світі прийнята для реалізації країнами як найбільш доцільна, така, що сприяє виживанню, росту, розвитку і навчанню дітей, включаючи аспекти їх здоров'я, харчування і гігієни, а також когнітивного, соціального, фізичного і емоційного розвитку. Ступінь виконання програми різними країнами фіксується у всесвітніх доповідях по моніторингу. Як показує наш аналіз стану раннього дитинства у світі, існують відмінності у визначенні і у межах раннього дитинства у різних країнах, що обумовлено їх соціально-економічними особливостями, національними, культурними, освітніми традиціями, законодавчою базою та іншими факторами [10, с. 83 - 95].

В законодавчих документах України, що спрямовують діяльність системи дошкільної освіти *вік дитини 1-3-х років* визначено як один з періодів дошкільного віку. У вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях (І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, Е.Вільчковський, О. Кононко, Т. Поніманська, І. Рогальська, Т. Танько та ін.) дитину, що розвивається у віковому проміжку від одного до трьох років життя називають *дитиною раннього віку*. Розглянемо особливості її розвитку.

О. Запорожець зазначав, що **розвиток** включає: з одного боку, фізичний рост і дозрівання організма, а з іншого – формування психічних властивостей і здібностей, що відбувається шляхом привласнення соціального досвіду, який зафіксовано у матеріальній і духовній культурі людства [9, с. 48]. Поділяючи підхід психологів (І. Бех, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Кононко, Д. Фельдштейн) щодо дитини як цілісної, біологічної і психосоціальної істоти, розглядаємо її розвиток на основі системного підходу - у взаємозв'язку, взаємозалежності фізичної, психологічної і соціальної складових, які виокремлено у межах статті для зручності опису специфічних рис дітей.

Про **фізичний розвиток** дитини раннього віку свідчать її здоров'я, відсутність відхилень у нервовій діяльності; гармонічність статури, розвиток рухів і рухових якостей (спритність, швидкість, гнучкість, витривалість, сила), наявність потреби у рухах; тренуваність серцево-судинної і дихальної систем, фізична працездатність; гарний апетит, невибагливість у їжі [6, с. 21]. Чим меншим є вік дитини, тим динамічніші зміни відбуваються у її фізичній сфері - це актуалізує необхідність створення системи критеріїв і показників її фізичного розвитку. На основі прийнятих Всесвітньою організацією з охорони здоров'я (ВООЗ) Стандартих показників розвитку дитини до 5-ти років, що охоплюють параметри росту і маси тіла та можуть використовуватися у оцінці фізичного стану дітей різних країн світу незалежно від їхньої етнічної і культурної приналежності, соціально-економічного статусу і виду харчування, але за умови створення сприятливого середовища для дитини, в Україні розроблено Клінічний протокол медичного догляду за здоровою дитиною

віком до 3 років, в якому наводяться унормовані показники ваги і довжини дитини, які Європейським регіональним комітетом ВООЗ визначено серед факторів, що кардинально впливають на подальше життя дитини (поряд зі статтю дитини, параметрами батьків, черговістю народження, курінням матері під час вагітності, грудним вигодовуванням, прикормом дитини). Водночас оцінка фізичного стану малюків базується на розумінні холичності організму дитини у взаємозв'язку його функцій, органів, а тому включає комплекс показників: *антропометричних або соматометричних* (маса й довжина тіла, обвід грудної клітки, талії, шкіро-жирової складки); *фізіометричних* (життєва ємкість легенів, сила кисті); *соматоскопічних* (розвиток скелета, форма хребта, грудної клітки, ніг і стопи, постава, розвиток мускулатури і підшкірно-жирової клітковини, ступень статевого розвитку, поява і зміну зубів). Регулярні вимірювання на основі кількісних даних і якісного аналізу результатів дозволяє простежувати динаміку фізичного розвитку дітей у ранньому віці.

Розвиток фізичної складової є необхідною передумовою повноцінного *психічного розвитку* у ранньому віці – становлення дитини як суб'єкта життєдіяльності, соціальної істоти у процесі практичної, розумової діяльності та спілкування, що власне й перетворює дитину на особистість. У розкритті своєрідності психосоціального розвитку дитини 1-3-х років ґрунтуємося на підходах Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Кононко та ін. і розглядаємо його з позицій соціальної ситуації розвитку, провідної діяльності і новоутворень свідомості і особистості як складових, що утворюють «віково-психологічний портрет» дитини [8, с. 52].

Одне з досягнень 1-3-річного віку – поява *прямоходіння* перетворює дитину потягом раннього дитинства з безпомічної і залежної істоти у самостійного індивіда та відкриває їй світ предметів – це потребує оволодіння новими способами дій і які їй може передати тільки дорослий. Відбувається перехід до нової *соціальної ситуації розвитку*, протиріччя якої (необхідність у пізнанні дитиною соціальної функції предметів, яка прихована від неї) вирішується у *предметній діяльності* – сумісній діяльності дитини і дорослої

людини навколо предметів, спрямованій на засвоєння дитиною суспільно вироблених способів дій з цими предметами за умови появи нових стосунків : дорослий як представник соціальних інститутів втілює у собі норми, вимоги суспільства і зміст суспільної діяльності та доносить їх до дитини у *ситуативно-діловому спілкуванні* з нею, а дитина оволодіває ними у процесі виконання дій з предметами у практичному співробітництві з дорослим.

У ранньому віці зароджуються ігрова та інші продуктивні види – *сюжетне конструювання, художня діяльність* з її характерними особливостями - синкретичністю й імпровізацією. У надрах предметної діяльності з'являються новоутворення, серед яких провідним стає розвиток *активного мовлення дитини* як засобу спілкування і розуміння мови оточуючих людей, що Л.С.Виготський вважає центральною лінією розвитку, оскільки воно змінює ставлення дитини до оточуючого середовища. До інших новоутворень раннього віку належать *наочно-дійове мислення, самостійність («Я – сам!»), схематичне становлення «образу – Я».*

На підґрунті розвитку самосвідомості, почуттів індивід трансформується у **особистість**, що становить «...довгий і багатофазний процес ранньої соціалізації індивіда, який найбільш інтенсивно протікає у дво-, трирічному віці» [1, с. 119 - 120]. Соціалізація дитини як оволодіння суспільним досвідом відбувається паралельно і у взаємозв'язку з індивідуалізацією - набуттям самостійності, відносної автономності, що свідчить про дві лінії **соціального розвитку особистості** в онтогенезі [8, с. 16], в якому виявляється ставлення дитини до предметного світу, до світу людей і до себе. Як зазначає О.Кононко, особистістю дитина стає тоді, коли вона може певною мірою впливати на своє життя, щось визначати у ньому за власним розсудом, планувати. У ранньому віці дитина здійснює це переважно за допомогою дорослих, оскільки адаптується до впливів соціального середовища. Протягом перших трьох років змінюються її взаємини з суспільством: зміст позиції однорічного малюка «Я в суспільстві» визначається уявленням про існування інших людей навколо себе; для трирічної дитини «Я і суспільство» означає «Я серед інших» і знаменує

завершення першого циклу її освоєння у спільноті людей і початок наступного етапу, коли усвідомлення свого «Я» спричинює більшу активність у взаємостосунках з іншими людьми, з суспільством [8, с. 16]. Зміна ж активності як найважливішого параметру соціального розвитку у соціальній ситуації розвитку свідчить про розвиток особистості [11, с. 244], результатом якої у ранньому віці виступає соціальна компетентність – під нею розуміють «...бажану і відповідну вікову міру, здатність ... діяти впевнено, почуватися спроможним ефективно взаємодіяти з природним, предметним і соціальним оточенням. Компетентна трирічна дитина діє винахідливо, розумно, конструктивно застосовує власний досвід та допомогу дорослих» [7, с. 5].

У дослідженнях раннього дитинства важливим постає аспект прискореного розвитку дитини, що знаходить відображення у термінах фізичної і психічної акселерації. Ознаки фізичної *акселерації* виявляються вже у ранньому віці: однорічні малюки у середньому вищі за своїх однолітків минулих десятиліть на 5 см і важчі на 1,5 - 2 кг; окостеніння скелета завершується раніше на 1 - 3 роки, а постійні зуби з'являються раніше на 6 -12 місяців. З фізичною ймовірно пов'язана *психічна акселерація* - прискорення психічного розвитку, розвитку інтелекту і здібностей, однак, їх взаємозв'язок є неоднозначним, адже «...певні сторони психічного та соціального розвитку не зазнають прискорення...» [6, с. 73]. Дитина раннього віку 2000 - х років відрізняється від своїх однолітків ще кілька десятиліть тому високим рівнем інтелекту, допитливістю, гіпеактивністю, легкою научуваністю; одні діти характеризуються прискореним розумовим розвитком, інші – творчою обдарованістю; водночас – наявні проблеми зі здоров'ям, ослабленість нервової системи [11, с. 71 - 72] – дані спеціальних досліджень підтверджують дисгармонічність психофізичного становлення дошкільнят : переважання рівня психічного розвитку над фізичним [4, с. 14]. У зв'язку з цим дискусивним виявляється питання необхідності раннього розвитку дитини, що у середовищі батьків трактується як інтенсивне «навчання з пелюшок» і пов'язується з націленістю на високі результати насамперед у

інтелектуальній сфері. Науковці обережно ставляться до терміну «ранній розвиток дитини» і розглядають його як навчання дитини в немовлячому й дошкільному віці, обґрунтовуючи доцільність раннього початку навчання висновками психофізіологів початку ХХ століття В. Бехтерева, М. Щелованова та ін. про закономірності росту головного мозку дитини у перші роки життя (що надає значні можливості пізнання нею світу), а також потребами сучасного соціуму з його потужними інтелектуальними й емоційними потоками життя, з якими краще зможе впоратися дитина з натренованим розвивальною діяльністю мозком. Крім цього, психологи наголошують, що розвиток є потребою і нормою – дитина обмежується тим інформаційним об'ємом, межу якого задають їй дорослі і який вона всмоктує завдяки органам чуття [3, с.] Саме тому великого значення набувають стимули з навколишнього середовища - їх кількість і якість. Розвивальне навчання надає малюку більше можливостей для адаптації до життя, але й для власного розвитку, при цьому зберігається його індивідуальність – за такої умови в ньому є сенс для дитини.

Найкращими педагогами для 1 - 3- річного малюка є його батьки, які у прагненні розвинути особистість, мають дотримуватися ряду принципів домашнього розвивального навчання : сприяти природньому розвитку малюка; враховувати його індивідуальні особливості – він має право навчатися за допомогою методики, створеної спеціально для нього ; гармонічний розвиток дитини передбачає стимулювання п'яти органів чуття, а розвивальне середовище – включати іграшки, посібники, розвивальні матеріали з різноманітних галузей знань; розвивальне середовище має змінюватися: від простого до складного. Найкращим показником правильних дій батьків у навчанні своєї дитини є її задоволення від процесу навчання [3, с.]

Висновки дослідників про прискорення розвитку дитини та розрив між біологічною і соціальною зрілістю дітей є важливими і для практиків – педагогів і вихователів ДНЗ. У роботі з раннім віком необхідно дотримуватися балансу – з одного боку, не перенапружувати дитину

знаннями й інформацією, а з іншого – максимально сприяти набуттю вражень для ефективного розвитку. Як зауважує І. Бех, попри пластичність дитини раннього віку, що відкриває широкі перспективи для суттєвого збагачення її пізнання, в реалізації сучасного змісту навчання педагогіки мають враховувати особливості дитячого організму, в якому мозок знаходиться ще у стані розвитку, а функціональні особливості продовжують складатися. А тому всі навчально-виховні форми й методи матимуть максимальний ефект, якщо вибудовуватимуться на підґрунті психофізіологічних можливостей дитини. Сучасній дитині раннього віку важливо забезпечувати захищеність, комфортність і змістову наповненість її життя, емоційно сприятливу обстановку виховання [2, с.158 - 159].

Таким чином, ранній вік визначається у міжнародному освітньому просторі, психолого-педагогічній науці й практиці як вік 1-3-х років життя дитини. Дитина раннього віку розвивається як цілісна біологічна і психосоціальна істота у взаємодії з навколишнім середовищем і активно проявляє себе у поведінці та різних видах діяльності. Під розвитком дитини раннього віку розуміємо процес формування особистості дитини на етапі 1-3 - х років життя як активного суб'єкта освоєння дійсності, спроможної виявляти своє ставлення до природно - предметного світу, людей і себе. З огляду на розуміння дитини як цілісної системи, її розвиток розглядається нами у взаємозв'язку фізичної, психічної і соціальної складових. Сучасна дитина раннього віку відзначається певним дисбалансом фізичного і психічного розвитку, що актуалізує розробку стратегії навчально-виховних впливів з боку дорослих (батьків, педагогів) з метою її розвитку в умовах родинного виховання і навчання у ДНЗ.

Список літератури :

1. Ананьев Б.Г. «Генетические и структурные взаимосвязи в развитии личности». Хрестоматия по возрастной психологии: Учеб. пособие. 2-е изд. испр. / Б.Г. Ананьев .- М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 400 с. (Серия «Библиотека студента»).
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн.. – К. : Либідь, 2003. - Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. / Бех І.Д. - К. : Либідь, 2003 – 280с.

3. Вознесенская Е. Что такое раннее развитие ? / Е. Вознесенская // Образование и воспитание детей младшего возраста : международный опыт. - Издание в рамках реализации Соглашения между ЮНЕСКО и Департаментом образования Москвы о совместном пилотном проект «Московское образование : от младенчества до школы».- Научн. рук. Гусева Т.Н., Горячев Ю. А. Ред.-сост. : Захаров В.Ф., Шевцова А.А. – Москва, Типография «КомЛайн».- 2009, с.184.

4. Джурина С.М. Особливості фізичного та психічного розвитку дітей дошкільного віку м. Києва: автореф. дис. ...к - та мед. наук. / С.М. Джурина.- Київ, 2008. - 18 с.

5. Комитет по правам ребенка. Сорок первая сессия. Женева, 9-27 января 2006 года; Замечания общего порядка.- № 7 (2005). Осуществление прав ребенка в раннем детстве - 20 с.

6. Кононко Е.Л. В мире раннего детства. / О.Л. Кононко.- К.: Радянська школа, 1985 – (Б-ка для родителей). – 119 с.

7. Кононко О. Л. Особистісне зростання у ранньому віці : суть та умови сприяння / О.Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 2006 . - № 10. – С. 3-7.

8. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О.Л. Кононко .- К.: Освіта, 1998. – 255 с.

9. Основы дошкольной педагогики / Под ред. А.В.Запорожца, Т.А.Марковой. – М.: Педагогика. – 1980. – 272 с.

10. Рагозіна В.В. Раннє дитинство у світі / Рагозіна В.В.// Вісник Інституту розвитку дитини. Вип . 37. Серія: Філософія, педагогіка, психологія : Збірник наукових праць. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. П.Драгоманова, 2015. – С. 83 - 95.

11. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід : [монографія] / І.П.Рогальська. - К.:Міленіум, 2008.- 400 с.

В статье раскрывается сущность понятия «ребенок раннего возраста» в международном образовательном пространстве и научных исследованиях. Развитие ребенка раннего возраста как психосоциального существа рассматривается автором с позиций целостного подхода в единстве, взаимосвязи и взаимозависимости его физической, психической и социальной составляющих развития. На основе анализа и обобщения научной литературы выделяются специфические особенности развития в период 1-3-х лет, которые составляют «портрет» современного ребенка раннего возраста.

Ключевые слова и фразы: развитие ребенка раннего возраста; физическое и психосоциальное развитие.

Ragozina V.V. A child of an early age : peculiarities of personality. Institute of Problems on Education of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine, M.Berlinskogo, 9 , m . Kyiv , Ukraine .

The essence of the concept of “a child of an early age” in the international educational space and scientific researchers has been defined in this article. The author considers the child development as a psychosocial human being considered in terms of holistic approach in the unity, interrelation and interdependence of the child’s physical, psychological and social components.

Based on the analysis and synthesis of scientific literature, the author distinguishes the achievements and age-specific new psychological formations in children development from 1 to 3 years old that provide “portrait” of the modern child of an early age.

Keywords: development of child of an early age; physical and psychosocial development; peculiarities of development.

Spisok literaturi :

1. Anan'ev B.G. «Geneticheskie i strukturnye vzaimosvyazi v razviti'i lichnosti». Hrestomatiya po vozrastnoy psikhologii: Ucheb. posobie. 2-e izd. ispr. / B.G. Anan'ev .- M.: Izdatel'stvo Moskovskogo psikhologo-sotsial'nogo instituta; Voronezh: Izdatel'stvo NPO «MODEK», 2003. – 400 s. (Seriya «Biblioteka studenta»).
2. Beh I.D. Vihovannya osobistosti: U 2 kn.. – K. : Libid, 2003. - Kn. 1 : Osobistisno orientovaniy pidhid: teoretiko-tehnologichni zasadi. / Beh I.D. - K. : Libid, 2003 – 280 s.
3. Voznesenskaya E. Chto takoe rannee razvitie ? / E. Voznesenskaya // Obrazovanie i vospitanie detey mladshego vozrasta : mezhdunarodnyiy opyt. - Izdanie v ramkakh realizatsii Soglasheniya mezhdru YuNESKO i Departamentom obrazovaniya Moskvyyi o sovместnom pilotnom proekt «Moskovskoe obrazovanie : ot mladenchestva do shkolyi».- Nauchn. ruk. Guseva T.N., Goryachev Yu. A. Red.-sost. : Zaharov V.F., Shevtsova A.A. – Moskva, Tipografiya «KomLayn».- 2009, s.184.
4. Dzhurinska S.M. Osoblivosti fizichnogo ta psihichnogo rozvitku ditey doshkilnogo viku m. Kieva: avtoref. dis. ...k - ta med. nauk. / S.M. Dzhurinska .- Kiyiv, 2008. - 18 s.
5. Komitet po pravam rebenka. Sorok pervaya sessiya. Zheneva, 9-27 yanvarya 2006 goda; Zamechaniya obshego poryadka.- № 7 (2005). Osuschestvlenie prav rebenka v rannem detstve - 20 s.
6. Kononko E.L. V mire rannego detstva. / O.L. Kononko.- K.: Radyanska shkola, 1985 – (B-ka dlya roditeley). – 119 s.
7. Kononko O. L. Osobistisne zrostannya u rannomu vitsi : sut ta umovi spriyannya / O.L. Kononko // Doshkilne vihovannya. – 2006 . - № 10. – S. 3-7.
8. Kononko O. L. Sotsialno-emotsiyniy rozvitok osobistosti (v doshkilnomu ditinstvi) : navch. posib. dlya visch. navch. zakladiv / O.L. Kononko .- K.: Osvita, 1998. – 255 s.
9. Osnovyi doshkolnoy pedagogiki / Pod red. A.V.Zaporozhtsa, T.A.Markovoy. – M.: Pedagogika. – 1980. – 272 s.
10. Ragozina V.V. Ranne ditinstvo u sviti / Ragozina V.V.// Visnik Institutu rozvitku ditini. Vip . 37. Seriya: Filosofiya, pedagogika, psihologiya : Zbirnik naukovih prats. – Kiyiv: Vidavnistvo Natsionalnogo pedagogichnogo universitetu im. P.Dragomanova, 2015. – S. 83 - 95.
11. Rogalska I.P. Sotsializatsiya osobistosti u doshkilnomu ditinstvi: sutnist, spetsifika, suprovid : [monografiya] / I.P.Rogalska. - K.:Milenium, 2008.- 400 s.